

Lezend leren schrijven

Een onderzoek naar het 'lezend leren schrijven' in de achttiende-eeuwse jeugdroman *De kleine Grandisson*.

Bachelor-eindwerkstuk Nederlandse taal en cultuur, Universiteit Utrecht

Naam: Maaïke van der Heijden

Studentnummer: 4015541

Begeleider: dr. Feike Dietz

Inleverdatum: mei 2014

Dankwoord

Omdat het oneerlijk zou zijn als alleen mijn naam op dit eindwerkstuk zou staan, wil ik hieronder graag een aantal mensen noemen, die een bijdrage hebben geleverd aan dit uiteindelijke eindresultaat. Waarvoor enorm veel dank!

Allereerst wil ik mijn begeleider dr. Feike Dietz bedanken voor de intensieve begeleiding en voor het in mij gestelde vertrouwen. Dit onderzoek was er niet geweest zonder haar bijdrage.

Ook wil ik graag tweede lezer prof. dr. Els Stronks bedanken voor haar hulp en haar kritische blik op het werk.

En niet te vergeten natuurlijk: thuis. Lieve vrienden en familie wil ik bedanken voor hun hulp, steun en vertrouwen.

Maaike van der Heijden

Inhoudsopgave

SAMENVATTING.....	4
INLEIDING.....	5
HOOFDSTUK 1: OEFENING BAART SCHRIJFKUNST	9
1.1 <i>Briefroman</i>	9
1.2 <i>Leermomenten</i>	10
1.3 <i>Opeenstapeling van voorbeeldrollen</i>	13
HOOFDSTUK 2: PRATEND SCHRIJVEN	15
2.1 <i>Het schrijven als sociaal communicatiemiddel</i>	15
2.2 <i>Schrijven over het schrijven</i>	17
HOOFDSTUK 3: DENKEND SCHRIJVEN	19
3.1 <i>Schrijver redeneert, al schrijvend, tegen zichzelf</i>	19
3.2 <i>Met geen pen te beschrijven</i>	20
HOOFDSTUK 4: OTTO VAN ECK: HISTORISCHE LEZER VAN DE KLEINE GRANDISSON.....	22
4.1 <i>De schrijfoefening in Otto's dagboek</i>	22
4.2 <i>Het 'pratend schrijven' in Otto's dagboek</i>	23
4.3 <i>Het 'denkend schrijven' in Otto's dagboek</i>	24
4.4 <i>Conclusie</i>	25
CONCLUSIE	26
LITERATUUR	28

Samenvatting

Schrijven werd in de achttiende eeuw steeds meer gezien als een middel om jezelf sociaal, intellectueel, emotioneel en moreel te ontwikkelen. Dit gold ook voor kinderen. Wat we echter niet weten, is hoe kinderen zo leerden schrijven, dat zij zichzelf in sociaal, intellectueel, emotioneel en moreel opzicht konden ontwikkelen. Dit onderzoek draagt bij aan een antwoord op die vraag, door voor het eerst te kijken naar het kinderboek als schrijftrainer. Hoe leerde het kinderboek jonge lezers hun schrijfvaardigheid te ontwikkelen?

Om die vraag te beantwoorden, wordt de briefroman *De kleine Grandisson, of de gehoorzame zoon* (1782) van Margareta Geertruid-de Cambon van der Werken bestudeerd. De keuze voor dit werk hangt samen met het feit dat het schrijven, naast andere goede eigenschappen en deugden, hierin expliciet een centrale rol speelt. De roman leert namelijk, dat een goede schrijfvaardigheid van belang is als (1) oefening om beter te leren schrijven, als (2) sociaal communicatiemiddel en (3) als middel om te reflecteren en (nieuwe) inzichten te verwerven. Door middel van drie verschillende functies van het schrijven, die in het boek centraal staan, kan de lezer leren hoe hij of zij een betere schrijver kan worden.

Aan de hand van deugdzame voorbeeldrollen en herkenbare situaties moet de lezer overtuigd en overgehaald worden om de (goede) voorbeelden te volgen. Zo laat het boek, via personages en alledaagse situaties, zien dat een goede oefening noodzakelijk is voor het ontwikkelen van je schrijfvaardigheid, schrijven een manier kan zijn van praten, maar ook dat schrijven mondelinge communicatie kan vervangen en dat het schrijven gebruikt kan worden om te reflecteren.

Inleiding

Steeds meer mensen leerden en beheersten eind achttiende eeuw de techniek van het schrijven. Naarmate de behoefte om te kunnen schrijven toenam, groeide ook het onderwijs.¹ Het kunnen schrijven kreeg in de achttiende eeuw een grote invloed op het dagelijkse en sociale leven. Schrijven werd een belangrijk middel om jezelf als sociaal, intellectueel, emotioneel en moreel mens te ontwikkelen -ook met betrekking tot kinderen. Kinderen leerden zowel op school, als via boeken dat het belangrijk was om (goed) te kunnen schrijven. Het onderwerp is regelmatig terug te vinden in de kinderboeken uit die tijd.

'k Dagt, ik zal u tog eens schrijven,
Want het weder is zo guur,
Dat ik steeds in huis moet blijven,
En dat smaakt niet op den duur.
'k heb met u vrij wat te praten;
Dikwijls denk ik, was ze hier!
Maar dat denken kan niet baten,
Daarom praat ik op papier.
Schrijven, moet men, zegt Papatje,
Even zo, alsof men praat;
Daarom zal ik, lieve Caatje,
U vertellen, hoe 't mij gaat.²

Hiëronymus van Alphen, de schrijver van dit gedicht 'Een brief van Carel aan zijn zusje Caatje' geeft het belang aan van een goede schrijfvaardigheid. Het gedichtje leert de jonge lezer dat het schrijven ingezet kan worden als communicatiemiddel. Om de mondelinge communicatie te vervangen door de schriftelijke, moet de jonge lezer er zich van bewust zijn, dat zijn of haar schrijfvaardigheid overeenkomt met zijn of haar spreekvaardigheid. Het gedicht gaat verder. Carel, de briefschrijver in het gedicht, geeft aan dat het niet goed met hem ging. 'k Had geen lust in lezen, schrijven,/Ja zelfs in mijn prenten niet.³ Maar uiteindelijk komt Carel tot de conclusie dat (onder andere) het schrijven een middel kan zijn om jezelf beter te voelen.

¹ Boekholt en De Booy 1987, 42

² Van Alphen (e.d. Buijnsters) 1998, 147

³ Ibidem, 148

[..]dat ledig wezen kan tog nooit voordelig zijn.

'k Nam een boek en ging wat lezen;

En ik voelde minder pijn.

Ook begon ik wat te schrijven,

En wanneer ik prenten zag,

kon ik op mijn kamer blijven,

met vermaak, den heelen dag.⁴

Een fragment uit *Brieven aan jongelingen* (1783), van Johan Caspar Lavater, spoort jonge lezers aan om te oefenen met schrijven door dagelijks een dagboek bij te houden.

'Gewen u, uwe waarnemingen, in bestemde, duidelijke, net getroffene woorden, te bevatten, en de gewichtigste van dezelve, kort en op de plaats zelve, op te tekenen! Nalatigheid in dit stuk zoude u naderhand zekerlijk menigmaal berouwen. Ik zoude u zeer durven aanraden, om een dagboek te houden. Zolang als gij leeft, zult gij het met genoeg wederom lezen. Er gaat ongeloofelijk veel verloren, wanneer men niet snel en vaardig genoeg is met optekenen.⁵

Jonge lezers leerden via onder andere deze fragmenten, dat het kunnen schrijven kon bijdragen aan de ontwikkeling en de vorming van jezelf als moreel, sociaal, emotioneel en intellectueel mens. Hoe werd in de late achttiende eeuw het kinderboek ingezet om de jonge lezer al lezende beter te leren schrijven?

Deze vraag is nog niet eerder over een achttiende-eeuws kinderboek gesteld. Wel is er gekeken naar hoeveel kinderen er leerden schrijven en hoe de functionele vaardigheid van het schrijven werd geleerd.⁶ Ook is het kinderboek bekeken als een medium, dat leerzame en morele lessen uitzendt⁷, maar de schrijfvaardigheid kan ook op een bredere manier bekeken worden.

Wat in het onderzoek dus nog ontbreekt, is hoe kinderen getraind werden in het schrijven in dienst van hun sociale, emotionele, morele en intellectuele ontwikkeling. In dit onderzoek wil ik het kinderboek bekijken als een medium dat de complexe schrijfvaardigheid trainde. Dus: hoe worden kinderen, door middel van het kinderboek, getraind in het schrijven in dienst van hun sociale, intellectuele, morele en emotionele ontwikkeling? Hoe werden in de late achttiende eeuw

⁴ Van Alphen (e.d. Buijnsters) 1998, 148

⁵ Lavater 1783, 38

⁶ (zie bijvoorbeeld Boekholt & de Booy 1987)

⁷ (zie bijvoorbeeld Baggerman 2004 en Buijnsters 1989)

de eigenschappen en mogelijkheden van het boek benut, om een proces van lezend leren schrijven op gang te brengen?

In dit onderzoek wordt voor het eerst gekeken naar een kinderboek, dat diende als een 'schrijftrainer'. Ik neem *De kleine Grandisson, of de gehoorzame zoon* (1782) van Margareta Geertruid de Cambon-van der Werken als casus om dit te onderzoeken. De keuze voor dit werk hangt samen met het feit dat het schrijven, naast andere goede eigenschappen en deugden, hierin expliciet een centrale rol speelt. De nog weinig bestudeerde briefroman is een door en door Nederlands product en was toentertijd buitengewoon succesvol. Er verschenen herdrukken van het werk en er werd zelfs een leerboek van gemaakt.⁸ De jonge lezer leest in het werk over de twaalfjarige Willem, die in Londen als gast intrekt bij de familie Grandisson. De familie bestaat uit de ouders Grandisson, de deugdzame en brave Karel, de ondeugende en ongehoorzame Eduard, de lieve Emilia en de gouverneur Bartlet. Willem schrijft brieven aan zijn moeder in Nederland en vertelt daarin over zijn dagelijkse bezigheden en gebeurtenissen die plaatsvinden bij de familie Grandisson.

In het nabericht van het boek, zegt de schrijfster van *De kleine Grandisson* het volgende over schrijfvaardigheid:

'Er werdt eene verstandige briefwisseling onderhouden tusschen hem en den jongen Heer Grandisson, niet alleen tot onderhouding hunner schoone vriendschap; maar teffens zeer geschikt tot oefening van den geest en ter verkrijging van eene goede en onbedwongen schryfwyze, eene kundigheid, die een jong Heer en jonge Juffer altoos byzondere eer aan doet, en waar toe men nooit de gelegenheid behoorde te verzuimen.'⁹

De Cambon heeft het hier over de personages Willem en Karel. Zij zegt dat schrijfvaardigheid een kundigheid is, die ieder kind een bijzondere eer aandoet; het is een voorrecht om als kind te kunnen schrijven. En, zegt De Cambon, je hoort deze schrijfkunst niet te verzuimen. De schrijfster noemt in het voorgaande fragment drie functies van het schrijven, namelijk:

- (1) het onderhouden van de vriendschap tussen Willem en Karel
- (2) het oefenen van de geest
- (3) het verkrijgen van een goede en onbedwongen schrijfwijze.

Deze drie functies vormen de basis voor dit onderzoek. Elke functie wordt in een apart hoofdstuk behandeld. Functie drie 'het verkrijgen van een goede en onbedwongen schrijfwijze' behandel ik als eerste, omdat de oefening/ontwikkeling, schrijven om beter te leren schrijven,

⁸ Buijnsters en Buijnsters-Smets 1997, 241 & Schenkeveld van der Dussen 1997, 604

⁹ De Cambon- van der werken 1782, 179

vooraf lijkt te gaan aan de andere twee functies. Functie één wordt uiteengezet in hoofdstuk twee onder de kop ‘pratend schrijven’. Functie twee, het schrijven als een middel om verstand en gevoel te trainen, noem ik het ‘denkend schrijven.’

De kleine Grandisson dient als een voorbeeldmodel voor jonge lezers om de schrijfvaardigheid te verbeteren. Hoe werkte deze schrijfwijze in de praktijk? Functioneerde *De kleine Grandisson* ook als schrijftrainer voor een historische lezer? Om deze vraag te beantwoorden bekijk ik de schrijfontwikkeling van een trouwe lezer van *De kleine Grandisson* uit die tijd: Otto van Eck. Tussen zijn elfde en achttiende jaar hield hij een dagboek bij waarin hij niet alleen schreef over zijn dagelijkse leven, maar ook over zijn lectuur. *De kleine Grandisson* is een werk waarin Otto regelmatig las en waarover hij aantekeningen maakte in zijn dagboek. (Hoe) leert hij door het lezen van *De kleine Grandisson* zijn schrijfvaardigheid te verbeteren?

Hoofdstuk 1: Oefening baart schrijfkunst

‘ter verkrijging van een eene goede en onbedwongen schryfwyze, eene kundigheid, die een jong Heer en jonge Juffer altoos byzondere eer aan doet, en waar toe men nooit de gelegenheid behoorde te verzuimen.’¹⁰

Als je een goede schrijver wilt worden, is het allereerst noodzakelijk dat je oefent. Hoofdpersonage Willem schrijft continu. In de briefroman is hij degene, die de meeste brieven schrijft. De jonge lezer moet overtuigd en overgehaald worden, om dit voorbeeld te volgen en ook te gaan oefenen. Bijvoorbeeld door ook brieven te gaan schrijven. In het boek is te zien, dat de hoofdpersoon ontwikkelingen doormaakt op het gebied van zijn schrijfvaardigheid. Tegelijkertijd leert dit de jonge lezers technieken, die zij kunnen gebruiken om een betere schrijver te worden. De jonge lezer kan door middel van het schrijven van brieven, oefenen met schrijven en zich zo ontwikkelen tot een betere schrijver.

1.1 Briefroman

De briefroman onderscheidt zich van andere romantypen. Deze, zoals het woord al zegt, bestaat uit brieven. Niet de verteller, maar de briefschrijvers bepalen de inhoud in *De kleine Grandisson*. Deze schrijvers delen hun gevoelens, belevenissen en meningen via een brief aan de lezer(s). De ontvanger zal, op zijn beurt, dan weer een brief terugschrijven. Dit schrijfproces, dat je ook de schrijf oefening kunt noemen, herhaalt zich op die manier continu. Eind achttiende eeuw was het hebben van een persoonlijke, eenvoudige en natuurlijke briefstijl belangrijk.¹¹ De roman past in dit denkbeeld. In de periode dat Willem van huis is, schrijft hij er 51. Het leert de lezer, dat hoe meer Willem oefent, hoe beter hij zich ontwikkelt (als schrijver). Willem bekleedt in de roman een voorbeeldrol voor de externe lezer. Willem is immers fictief en de externe lezer is de centrale figuur van het literaire gebeuren. De lezer moet overtuigd en overgehaald worden, om dit goede voorbeeldgedrag te volgen. In dit geval is dat: oefenen met schrijven, om zich zo te ontwikkelen tot een betere schrijver.

De pragmatiek van de brieven uit de roman is gericht op de externe lezer. De persoonlijke betrokkenheid bij deze fictionele wereld behoort invloed uit te oefenen op het leven van de jonge lezer.¹² Gewone en alledaagse gebeurtenissen staan in het boek centraal, zodat de lezer deze beschreven situaties, kan vergelijken met die uit zijn eigen leven. Op die manier maakt dit het voor de lezer tastbaar en kan de lezer dit voorbeeld volgen.

¹⁰ De Cambon-van der Werken 1782, Deel II, 179

¹¹ Leemans & Johannes 2013,489

¹² Breekveldt 1988, 3

De titel van het werk *De kleine Grandisson* verwijst naar Karel Grandisson. Karel is Willems grote voorbeeld in het boek. Onder andere aan Karels goede schrijfwijze wil Willem een voorbeeld nemen.

‘Och kon ik ook zo schryven als hy! Welk een schoone hand! Welk eene fraaye wys van zich uit te drukken; - maar nu! Ik zal al doen wat ik kan om hem gelyk te worden: Ik ben maar twaalf jaaren oud, en hy is dertien; zie daar dan noch een jaar, waar in ik veel vorderen kan: men heeft zich maar te oeffenen, en dan kan men alles leeren, niet waar Mama?’¹³

Karels schrijfwijze is zijn uitgangspunt. In dit fragment komt expliciet naar voren dat oefening nodig is als je een goede schrijver wilt worden. De keuze om van Willem de belangrijkste correspondent te maken, lijkt een bewuste. Op die manier vermijd je namelijk allereerst, dat een personage zijn eigen deugdzaamheid beschrijft. Ten tweede laat het boek zien dat je van je fouten kunt leren. Een belangrijk principe in die tijd was, dat een kind veel moest leren, maar dat leren moest zoveel mogelijk ‘vrolijk’ en ‘spelend’ gebeuren.¹⁴ Deze leermomenten zijn in het boek ook terug te vinden met betrekking tot het schrijven.

1.2 Leermomenten

1.2.1 Samenspraken

Een voorbeeld van zo’n leermoment is terug te vinden in brief IX, wanneer mevrouw Grandisson hem advies heeft gegeven. Naar aanleiding van het volgende fragment, dat Willem schreef in een brief aan zijn moeder.

‘Weet je wel, zeide Emilia, dat onze waarde Heer Bartlet met ons naar buiten gaat? ja antwoordde Karel, en ik ben er bly om, en ik niet, sprak Eduard. –En waarom Broeder om dat hy altyd wat in my te berispen vind; [...]’¹⁵

Het advies, dat mevrouw Grandisson hem gaf, beschrijft hij in de volgende brief aan zijn moeder.

¹³ De Cambon-van der Werken, Deel I, 8-9

¹⁴ Leemans & Johannes 2013, 514

¹⁵ ibidem, Deel I, 16

‘Mevrouw Grandisson heeft my geraaden voortaan onze gesprekken by wyze van saamenspraken te schryven, niet altijd te zeggen *zegt hy en zegt zy*; want dat is een slechte schryfstyl.’¹⁶

Verhalen, lessen of gedichten over aanwijsbare of concrete gebeurtenissen werden eind achttiende eeuw vaker in de vorm van samenspraak gezet. Dit aanschouwelijk onderwijs had in die tijd de voorkeur, omdat door middel van deze vorm gesprekspartners spelenderwijs met elkaar kunnen leren.¹⁷

De wijze raad van mevrouw Grandisson aan Willem is tegelijkertijd een boodschap, die de schrijfster van de roman wil overbrengen op de externe lezer. Met als doel dat lezers de dialoogvorm ook kunnen gebruiken, als zij zelf iets vergelijkbaars gaan schrijven.

1.2.2 Emotie

Een analyse van brief XLVIII laat zien, dat emoties invloed kunnen hebben op de schrijfvaardigheid. Willem schrijft in de brief aan zijn moeder, dat zijn vriend Karel, die ’s ochtends op zijn paard is vertrokken, niet, op de weer afgesproken tijd, is thuisgekomen. Willem is bang dat hij een ongeluk heeft gehad. ‘Waar zal ik blijven met zulk een angst. – Ik kan niet schryven, ik weet niet wat ik zegge.’¹⁸ Willem weet van verdriet niet wat hij moet zeggen, oftewel: moet schrijven. De emotie wint het hier van het verstand. In dit geval de vaardigheid om goed te kunnen schrijven.

Dat Willem wel in staat is om emotie goed over te brengen via zijn schrijfvaardigheid, bewijst brief XLV. Willems moeder schrijft in de brief dat Willems zusje Annette geëmotioneerd was, nadat Willem had geschreven dat het vogeltje van Emilia was opgegeten door de kat. ‘De traanen waaren in haare oogen, toen ik haar voorlas ’t geen gy my schryft wegens het Kanaryvogeltje.’¹⁹ Aan de hand van dit voorbeeld kan de lezer zien, dat Willem zich ontwikkelt tot een betere schrijver. De lezer leert, dat een goede schrijfvaardigheid kan helpen, om een emotie over te brengen op papier en kan dit voorbeeld overnemen.

¹⁶ De Cambon-van der Werken, deel I, 19

¹⁷ Leemans & Johannes, 514

¹⁸ De Cambon-van der Werken, deel II, 27

¹⁹ Ibidem, deel II, 14

1.2.3 Writing to the moment

Er is sprake van writing to the moment²⁰ als gebeurtenissen of belevenissen beschreven worden in de tegenwoordige tijd. Dit is het geval wanneer belevenissen door de schrijver meteen, dus op het moment zelf, worden beschreven, of als belevenissen uit het verteld verleden door het schrijven geactualiseerd worden en opnieuw worden ervaren, of als gebeurtenissen uit het verleden beschreven worden alsof het op dit moment gebeurt.²¹ Deze manier van schrijven is een bewuste keuze, omdat het de afstand tussen de verteller en de belever van de brieven minimaliseert.²² In brief XLVIII is deze ‘techniek’ zichtbaar. In de brief, die in dit hoofdstuk eerder is besproken, is Willem ongerust, omdat Karel niet is thuisgekomen van het paardrijden. Willem schrijft de brief en geeft een precieze beschrijving van het moment en de tijd. Ook onderbreekt hij het schrijven, om het later weer te vervolgen.

‘Elf uren.

‘Welk een droefheid! [...]Och myne dierbaare Mama! waar kan hy weezen? –verdronken, vermoord misschien. [...]’

‘Een uur. – En nog geen Karelkje. Niemant hier is te bed; Wie zou ook slaapen kunnen. [...]’

‘Half vijf uren

De hemel zy dank; Mamal Karelkje is behouden.’²³

In dit geval schrijft de briefschrijver over een gebeurtenis en de daarbij behorende gevoelens, die nog niet afgerond en verwerkt zijn. De afloop van de gebeurtenis is dan ook niet te voorspellen. Al schrijvende is Willem zeer betrokken bij wat hij schrijft. Zijn huidige gemoedstoestand wordt beïnvloed door datgene waarover hij schrijft en de manier waarop hij schrijft. De onderbrekingen horen bij de conventionele elementen van een briefroman. Zij ondersteunen het epistolaire karakter, maar zijn weinig relevant voor de lezer.²⁴

²⁰ term die werd gebruikt door Richardson

²¹ Van den Berg 1993, 256

²² Buijnsters 1971, 12

²³ De Cambon-van der Werken 1782, deel II, 26-27

²⁴ Van den Berg 1975, 16

Details, nauwkeurige beschrijvingen van de realiteit en de gevoelens van de romanpersonages zijn bij de ‘writing-to-the-momenttechniek’ van belang. Door een waarneembare werkelijkheid te schetsen, kan zowel de ontvanger van de brief, als de externe lezer meeleven met Willem en de familie Grandisson. Tegelijkertijd dient dit als voorbeeld om te laten zien aan de lezer, dat wanneer je een waarneembare werkelijkheid wilt beschrijven, je dan deze techniek kunt toepassen.

1.3 Opeenstapeling van voorbeeldrollen

De roman leert de lezer dat het oefenen, met betrekking tot het schrijven, belangrijk is. Een externe lezer kan een voorbeeld nemen aan Willem om zich, net als Willem, te ontwikkelen tot een betere schrijver. In het volgende voorbeeld schrijft Willems moeder een brief naar Willem over zijn zusje Annette.

‘Uwe kleine zusje begint mooi te schryven: ô Mama, zeide zy gister, ik zie, dat het goed is wel te kunnen schryven, want anders zouden myn broertje en gy nu elkander niets kunnen vertellen, ’t is net of hy by ons waare, net of hy met ons spreekt: wel haast zal ik hem ook schryven, en dan zal hy my antwoorden. Ik hebbe u lief Mamaatje! dat gym y een meester geeft.’²⁵

In dit voorbeeld is iets bijzonders aan de hand. Willem is hier niet alleen een voorbeeld voor de externe lezer, maar ook voor zijn zusje Annette. Annette ziet haar moeder met Willem schrijven en ervaart op deze manier dat een goede schrijfvaardigheid van belang is. Willem kan, volgens Annette, zo mooi schrijven, dat het lijkt op spreken. Door Willem wil Annette ook oefenen met schrijven. Op die manier kan zij net zo’n goede schrijver worden als Willem. Willem is haar voorbeeld. Willem antwoordt zijn moeder: ‘Ik zie met vreugt uit uwe brieven, dat gy wel over haar voldaan zyt, Mama lief!’²⁶ Het verslag van de belevenissen, maar ook de reflecties daar weer op, zorgen ervoor dat het belang van een goede schrijfvaardigheid nog meer nadruk krijgt. ‘Ja, myn zoon! Annette verdient myn tedere genegenheid; zy is leerzaam; zy is een goed meisje: ’t geen gy ons van tyd tot tyd schryft van Emilia, behaagt haar: zy wil ook zo verstandig worden, zegt zy.’²⁷ Zowel het verstandig worden, als het slim zijn, wordt hier gelinkt met het goed kunnen schrijven. Het belang van een goede schrijfvaardigheid wordt continu expliciet benadrukt, zodat

²⁵ De Cambon-van der Werken 1782, deel I, 28

²⁶ Ibidem, deel II, 13

²⁷ Ibidem, deel II, 14

deze boodschap de externe lezer niet kan ontgaan. De persoonlijke betrokkenheid bij deze fictionele wereld moet invloed kunnen uitoefenen op het leven van een jonge lezer.²⁸

Dit gebeurt ook in de laatste brief van de roman. Deze brief schrijft Karel aan Willem. Willem gaat terug naar huis, waardoor het brieven schrijven met zijn moeder niet meer nodig is. Om het oefenen van het schrijven niet te laten stoppen, roept Karel Willem op, om hem brieven te gaan schrijven. Volgens Karel kunnen zij daardoor (blijven) oefenen om ‘verstandige brieven’ te leren schrijven, ‘t welk een kunst is, die nooit een jong Heer of Juffer behoorde te verzuimen’.²⁹ Deze boodschap, die Karel in zijn brief wil overbrengen, wordt nogmaals benadrukt door de auteur van de roman, die precies dezelfde boodschap plaatst in haar nawoord. Het commentaar van de schrijfster in haar nawoord verhoudt zich tot de personagetekst en kan een krachtig middel zijn om de keuze van de lezer voor een bepaald standpunt te beïnvloeden.³⁰ Op deze manier wordt het belang van een goede schrijfwijze dus zowel door de verschillende personages uit de roman, als door de schrijfster van het boek overgebracht op de externe lezer. Het optreden van de auteur vestigt de aandacht erop, dat de informatie, tot op zekere hoogte, centraal wordt gereguleerd.³¹ Dat de pragmatiek van de roman expliciet gericht is op de externe lezer, blijkt bovendien uit de feiten, dat ten eerste: de personages fictief zijn, en ten tweede: dat er een nawoord bestaat, dat uitsluitend bedoeld is voor de lezer.

²⁸ Breckveldt 1988, 3

²⁹ De Cambon-van der Werken 1782, deel I, 19

³⁰ Breckveldt 1988, 42

³¹ Ibidem, 45

Hoofdstuk 2: pratend schrijven

‘Er werdt eene verstandige briefwisseling onderhouden tusschen hem en den jongen Heer Grandisson, tot onderhouding hunner schooner vriendschap.’³²

De kleine Grandisson leert zijn lezers dat schrijven een manier kan zijn van praten. Het boek laat dit zien, door het schetsen van een herkenbare situatie; het schrijven van een brief aan iemand, waarmee je op dat moment niet kan praten. Een gesprek op afstand, maar dan op papier. Als vervanging voor mondelinge communicatie.

Daarnaast wordt in dit hoofdstuk de schrijfhandeling, het schrijven over het schrijven, uiteengezet. Bovendien bestaat de gehele roman uit geschreven brieven. De epistolariteit is dus continu aanwezig.

2.1 Het schrijven als sociaal communicatiemiddel

De hoofdpersoon van de briefroman vertrekt op een bepaald moment in zijn leven van huis. Na dit vertrek wordt de briefwisseling met de achterblijver(s) in gang gezet. Dit is het stereotiepe begin van de meeste briefromans en zo ook bij *De kleine Grandisson*.³³

In de eerste brief die Willem aan zijn moeder verstuurt, schrijft hij dat hij het schrijven van de brief ziet als een troost nu hij haar moet missen: ‘Gy hebt my toegestaan, waarde Mamal aan U te schryven: welke eene troost voor my, nu ik zoo verre van u af moet wezen.’³⁴ Het schrijven gebruikt hij hier als een middel om met zijn moeder te kunnen praten. Hij wil haar graag vertellen over zijn belevenissen bij de familie. De mondelinge communicatie, het praten, wordt hier vervangen door de geschreven communicatie. Het schrijven van brieven dient hier als een sociaal communicatiemiddel om het contact met zijn moeder te onderhouden.

Willems moeder beantwoordt Willems brief en probeert hem met haar woorden te troosten.

‘-Bedenk, als gy droevig om my zyt, met welk een vermaak wy elkander over een jaar weder zullen zien, en gy zult terstond troost vinden: ondertusschen zullen wy elkander schryven: schryven is immers net als spreken.’³⁵

Willems moeder stelt het schrijven gelijk aan het spreken. Zij geeft hiermee het belang aan van

³² De Cambon-van der Werken 1782, Deel II, 179

³³ Van den Berg 1993, 359

³⁴ De Cambon-van der Werken 1782, deel I, 1

³⁵ Ibidem, deel I, 4

een goede schrijfvaardigheid. Het schrijven wordt hier gebruikt als alternatief voor mondelinge communicatie. Willem en zijn moeder zetten het schrijven in als middel om met elkaar te communiceren. Op die manier kan het schrijven het gemis verzachten en voelen zij zich beiden gelukkiger.

‘Beken, dat gy wel gedaan hebt zoo naarstig die kunst te leeren;’. Want ‘wat zou ’t weezen als gy ongelukkig genoeg waart van niet te kunnen leezen of schryven? Wy zouden dan niets tegen elkaar kunnen zeggen.’³⁶

De keuze voor epistolaire communicatie, in plaats van mondelinge communicatie, kan leiden tot een extra betekenis aan de in de brief vervatte taalboodschap.³⁷ Bij *De Kleine Grandisson* is dit het geval met het schrijven. De jonge lezer leert, door het lezen, dat het schrijven van brieven en het spreken met elkaar overeenkomen. Door van een vertrouweling een ver familielid of een verre vriend te maken, wordt de ontvanger van de brieven in een soortgelijke positie gebracht als waarin aanvankelijk de lezer zich bevindt.³⁸ Jonge lezers kunnen deze situatie als een voorbeeld zien. Als je ooit (voor een tijd) van huis gaat, kan het schrijven ingezet worden als middel om op afstand met elkaar te kunnen praten. Even goed kunnen schrijven als dat je kunt praten, is nodig om je gevoelens en je belevenissen goed te kunnen verwoorden. Bovendien leert het boek, dat het schrijven ervoor kan zorgen, dat je contact kunt houden met een goede (verre) vriend of een familielid. In de laatste brief van de roman is deze boodschap te lezen. Willem verblijft dan een jaar bij de familie en keert terug naar zijn moeder en zusje in Nederland. Het schrijven van brieven, om contact te houden met zijn moeder, is niet meer nodig. In de brief roept Karel Willem op om met hem te gaan schrijven, als hij weer terug in Nederland is. Op die manier kunnen zij tenslotte hun goede vriendschap onderhouden: ‘Wy kunnen elkander schryven; wy kunnen onze oprechte vriendschap door die briefwisseling onderhouden [...]’.³⁹ De jonge lezer leert door het lezen van *De kleine Grandisson* dat (brief)schrijven en praten met elkaar overeenkomen en dat het schrijven bovendien ingezet kan worden om op afstand met elkaar te kunnen praten. Op die manier kun je contact onderhouden met familie of vrienden en zo voel je jezelf gelukkiger.

³⁶ De Cambon-van der Werken, deel I, 4

³⁷ Van den Berg 1975, 15

³⁸ Van den Berg 1993, 359

³⁹ De Cambon-van der Werken 1782, deel II, 178

2.2 Schrijven over het schrijven

Een andere manier van pratend schrijven is het schrijven over het schrijven. Dit schrijven over het schrijven is een vorm van pratend schrijven, omdat er gereflecteerd wordt op het schrijven als een communicatiemiddel. Op die manier wordt er bij de lezer de boodschap onder de neus gedrukt, dat schrijven belangrijk is om te communiceren met elkaar. De schrijfhandeling wordt in de roman verheerlijkt: ‘Gy weet, Lieve Mama: dat ik veel van schryven houde’.⁴⁰ Er gaat dan ook nauwelijks een brief voorbij, of deze vaardigheid wordt beklemtoond. Dikwijls heeft dat geen andere functie dan het oproepen van de ‘couleur epistolair’.⁴¹

Enkele voorbeelden:

- ‘Maar wat zult gy denken, Mevrouw, dat ik zulk een langen brief durf te schryven [...]’⁴²
- ‘Ik zal het u van woord tot woord overschryven, Mama! [...]’⁴³
- ‘lieve Mama, ’t is alsof ik nooit kan uit scheiden als u aan u schryve.’⁴⁴
- ‘maar ik moet uitscheiden, met schryven, want ik worde geroepen.’⁴⁵

Ook wordt er een aantal keer een oproep gedaan om te schrijven. Meestal is dit Willem, die zijn moeder vraagt om hem (terug) te schrijven: ‘Schrijf toch dikwijls aan uwen Wimpje Mama.’⁴⁶ en ‘schryf toch aan uwen Wimpje[...]’⁴⁷ Maar ook Willems moeder roept Willem op om haar te schrijven: ‘Schryf my dikwyls!’⁴⁸.

In brieven wordt herhaaldelijk geschreven over het schrijven van brieven aan verschillende ontvangers:

- ‘Mevrouw Grandisson heeft ook aan u geschreeven, Mamaatje [...]’⁴⁹
- ‘Kareltje schryft aan u Mama! [...]’⁵⁰
- ‘Mevrouw Grandisson schryft my, [...]’⁵¹

⁴⁰ De Cambon-van der Werken 1782, deel I, 6

⁴¹ Van den Berg 1993, 357.

⁴² De Cambon-van der Werken, deel I, 10

⁴³ Ibidem, deel I, 16

⁴⁴ Ibidem, deel I, 49

⁴⁵ Ibidem, deel I, 9

⁴⁶ Ibidem, deel I, 37

⁴⁷ Ibidem, deel I, 135

⁴⁸ Ibidem, deel II, 16

⁴⁹ Ibidem, deel I, 7

⁵⁰ Ibidem, deel I, 8

⁵¹ Ibidem, deel I, 14

- ‘Gy verdient het, want Mevrouw Grandisson schryft my, dat gy spaarzaam zyt [...]’⁵²
- ‘Hy zal my schryven lieve Moeder, [...]’⁵³
- ‘De heer Bartlet schryft aan myn Papa.’⁵⁴

Ten slotte wordt er door verschillende briefschrijvers beloofd om de ontvanger opnieuw te schrijven:

- ‘Ik zal u schryven, zoo ras ik op de Buitenplaats zal zyn.’⁵⁵
- ‘Vaarwel, lieve Mama! Ik zal u ras weder schryven.’⁵⁶
- ‘[...]dan hoop ik u nader te schryven.’⁵⁷

De expliciete epistolariteit laat de schrijfdaad zien en wanneer dit gebeurt, stelt deze zich op de voorgrond en eist deze alle aandacht op. De aandacht van de externe lezer dwaalt af van de belangrijke gebeurtenissen, die zich in het verhaal afspelen. De epistolariteit kan de verhaallijn dwarsliggen.⁵⁸ De externe lezer wordt in het verhaal continu, zowel expliciet als impliciet, gewezen op de schrijfhandeling. Epistolariteit geeft vorm aan het contact tussen zender en ontvanger. Ze onthult bijzonderheden van personages, ze draagt bij aan de intrique, en ze kan bovendien epistolair gedrag uitlokken.⁵⁹ Zowel bij de fictieve, als bij de externe lezer.

Aan de brieven uit *De kleine Grandisson* zijn handelingen vooraf gegaan die het ontstaan van die brief begeleiden. Wat tegelijkertijd soms ook geldt voor het lezen van die brieven. Een specifiek personage is gedurende de hele brief aan het woord. Of deze nu schrijft over belevenissen of over zijn gevoel. De epistolariteit is altijd aanwezig. Het is hierdoor overduidelijk en helder, dat de externe lezer lezend leert, dat deze epistolariteit aanwezig is en op die manier kunnen de lezers dit schrijfgedrag als een navolgenswaardig voorbeeld zien.

⁵² De Cambon-van der Werken, deel II, 15

⁵³ Ibidem, deel II, 53

⁵⁴ Ibidem, deel II, 59

⁵⁵ Ibidem, deel I, 18

⁵⁶ Ibidem, deel I, 34

⁵⁷ Ibidem, deel II, 57

⁵⁸ Breekveldt 1988, 36

⁵⁹ Ibidem, 40

Hoofdstuk 3: Denkend schrijven

‘Teffens zeer geschikt tot oefening van de geest’⁶⁰

Een functie van een brief is om informatie over te brengen. In *De kleine Grandisson* is te ontdekken dat de briefschrijver niet alleen schrijft aan de ontvanger, maar tegelijkertijd ook, door middel van het schrijven, ‘praat’ tegen zichzelf. De schrijver spreekt dan met zichzelf om te reflecteren.⁶¹ *De kleine Grandisson* leert de lezer, aan de hand van voorbeelden, dat je al schrijvende tot (nieuwe) inzichten kunt komen.

Via het zien en observeren kun je kennis verwerven. Als je die kennis vervolgens wilt opschrijven, is het mogelijk dat je tot de conclusie komt, dat beschreven kennis soms niet voldoende is om iets waar te kunnen nemen.

3.1 Schrijver redeneert, al schrijvend, tegen zichzelf

Schrijven om je gedachten te ordenen. Al schrijvend redenen en argumenten aanvoeren om zelf tot een inzicht te komen. In het volgende fragment is dit terug te zien.

‘Gy had wel gelyk van Mevrouw Grandisson te pryzen: zy is zoo goed, zoo vriendelyk, men moet haar lief hebben, zoo ras men haar ziet. Hoe drukte zy my in haare armen toen ik aankwam, net gelyk gy doet als gy wel te vreden over my zyt. ‘En myn Heer: o, ik kan niet zeggen hoe beminnellyk hy is: ik wil hem tot myn voorbeeld neemen, en dan zal ik van ieder geächt zyn, als ik groot zal weezen. ‘Mijn Vader was ook zoo, geloove ik: ja, want gy zegt my dikwyls dat hy deugtsaam was. – Ach! had ik noch dien vader! wat zoude ik gelukkig weezen [...]’⁶²

Dit fragment komt uit een brief, die Willem schrijft aan zijn moeder als hij net kennis heeft gemaakt met familie Grandisson. Allereerst vergelijkt hij mevrouw Grandisson met zijn eigen moeder. Als zijn moeder hem omhelst, dan is dat voor Willem een teken dat zij tevreden over hem is. De handeling van het omhelzen, koppelt hij dus aan tevredenheid en op die manier is hij tot het inzicht gekomen dat mevrouw Grandisson deugdzaam is. Meneer Grandisson wil hij graag als zijn voorbeeld nemen, omdat hij later net zo wil zijn als meneer Grandisson. Daarna maakt hij de vergelijking met zijn eigen vader. Zijn vader was toch ook zo? Hij twijfelt eerst, maar

⁶⁰ De Cambon-van der Werken 1782, deel II, 179

⁶¹ Van den Berg 1993, 359

⁶² De Cambon-van der Werken 1782, deel I, 2

dan komt hij tot het inzicht dat dit inderdaad zo was, want: zijn moeder zegt hem dat namelijk dikwijls.

In een briefroman is er steeds een bepaald, schrijvend, personage aan het woord. Er is geen sprake van een externe verteller. Op die manier kan de lezer zich geheel onderdompelen in de ervaringen van het personage. De jonge lezer kan dit voorbeeld volgen en het schrijven ook gebruiken om het gevoel en het verstand te trainen. Op die manier kan de lezer zelf een inzicht, conclusie, visie of mening ontwikkelen. Het boek spoort hiermee indirect de lezers aan, om door middel van schrijven, dagelijks te oefenen in het observeren van anderen, gebeurtenissen en eigen gewaarwordingen.

3.2 Met geen pen te beschrijven

Door middel van schrijven kun je informatie en kennis overdragen. Het boek leert de jonge lezer echter dat sommige kennis niet in woorden is over te dragen. Soms moet je iets met eigen ogen zien. Brief XXX probeert de jonge lezer te leren deze kennis zelf op te doen, door zelf waar te nemen. Willem schrijft in deze brief aan zijn moeder, dat hij samen met Karel, Emilia en de Heer Bartlet bijenkorven heeft gezocht. Na het zien en observeren van de bijen wil Willem de kennis die hij heeft opgedaan, graag beschrijven in een brief aan zijn moeder. Maar tijdens het schrijven van die brief komt hij erachter, dat hij niet bij machte is om precies op te schrijven wat hij gezien heeft. ‘Kon ik u daar eene rechte beschryving van geeven-! Maar men dient het zelf te zien.’, schrijft hij in zijn brief.⁶³ Met behulp van dit fragment kan de jonge lezer leren, dat kennis niet uitsluitend over te dragen is op papier, maar dat soms de ervaring ook belangrijk is.

Nog een voorbeeld van deze ‘beperking van het schrijven’ doet zich voor in brief LXIX. Willem schrijft hierin aan zijn moeder dat hij het heel erg vindt, dat vader Grandisson ziek is en dat zijn vriendje Karel daar zo’n verdriet van heeft.

‘Myn Vriendje naderde voor het bed, en wierp zich op de kniën. Hy nam zyn ’s Vaders hand, en kuste die verscheiden maalen. Welk een eerbied, welk een nederheid, welk eene ongeveinstheid, en droefheid zach ik in zyn gezicht! de traanen roldden hem langs de wangen, en hy zuchtte, dat het my aan het hart ging; ik kan u zyne houding en gelaat niet beschryven, Mama lief [...]’⁶⁴

⁶³ De Cambon-van der Werken 1782, deel I, 105

⁶⁴ Ibidem, deel II, 151

Je kunt je er geen voorstelling bij maken als je het niet gezien hebt, schrijft Willem naar zijn moeder. Ook hier leert het boek de jonge lezer dat soms de zintuigelijke waarneming van het ‘zien’ nodig is. Sommige belevissen zijn niet of nauwelijks te beschrijven.

Daarnaast leerde het boek, aan de hand van dezelfde voorbeelden, dat kinderen in de achttiende eeuw opgevoed dienden te worden als actieve, kritische burgers, die al spelenderwijs leerden door middel van de eigen ervaring, die zij bijvoorbeeld, en vaak ook het liefste, op moesten doen in de natuur.⁶⁵

⁶⁵ Leemans & Johannes 2013, 514

Otto van Eck was een lezer van *De kleine Grandisson* en beschreef zijn bevindingen over de briefroman in zijn dagboek. Dit dagboek is een belangrijke bron, omdat het een inkijkje kan geven over de werking van *De kleine Grandisson* als schrijftrainer.

Otto las *De kleine Grandisson* in 1791, het eerste jaar dat hij in zijn dagboek schreef. Daarna wordt de briefroman in 1795 nog maar eenmaal besproken: ‘zoals gewoonlijk met mijn zaken te doen en verders voor wat plaizer leezen in Carel Grandisson doorgebracht.’⁶⁶ Werd Otto door het lezen van *De kleine Grandisson* een betere schrijver? Het dagboek wordt geanalyseerd aan de hand van de voorgaande drie hoofdstukken: de schrijfoefening, het pratend schrijven en het denkend schrijven.

4.1 De schrijfoefening in Otto’s dagboek

Gedurende het dagboek kun je als lezer de stijl van Otto’s dagboek zien veranderen. Otto schreef in de beginjaren van zijn dagboek bijna dagelijks. Het schrijfproces, het oefenen, herhaalde zich continu. In de laatste jaren probeerde Otto er vaak onderuit te komen. Het laatste jaar scheef hij nog maar 24 verslagen. De ‘kundigheid waar toe men nooit de gelegenheid behoorde te verzuimen’ gaat voor Otto, met betrekking tot zijn dagboek, de laatste jaren dus niet op.

‘Deezer dagen heb ik om 2 redenen geen journaelen gemaakt. Vooreerst omdat ik de geheele week geoccupeerd ben geweest met iets extra-ordinairs voor mijzelfen te schrijven en ten tweeden uit verzuim.’⁶⁷

Maar Otto oefende niet alleen in zijn dagboek met schrijven. Ook naast zijn dagboek besteedde hij tijd aan zijn schrijfvaardigheid: ‘Den avond is weder zoals gewoonlijk met leezen en schrijven doorgebracht.’⁶⁸ En: ‘Ik doe elke dag mijn best om mooi te schrijven, waerin ik vanmorgen zoo wel geslaagd ben dat ik van mons(ieur) een boekje heb gekregen.’⁶⁹ Of als Otto het niet goed deed: ‘[...] verders de tijd doorgebracht met nog wat aen mijn netten te breien en mijn journael van gisteren, ‘twelk Mama te slegt geschreeven vond, op de lei nog eens over te schrijven.’⁷⁰

⁶⁶ Baggerman en Dekker 1998, 217

⁶⁷ 7 februari 1795, 217

⁶⁸ 12 januari 1794, 147

⁶⁹ 5 oktober 1791, 48

⁷⁰ 25 januari 1794, 151

Daarnaast beschreef Otto in zijn dagboek regelmatig dat hij brieven schreef. Op die manier oefende hij met het schrijven. ‘Den avond is met wat praeten en leezen en een brief aen P(apa) en M(ama) ter geruststelling te schrijven, vrolijk doorgebracht.’⁷¹ En: ‘[...] hoewel ik deezer dagen ook veel extra werk gehad heb, als brieven schrijven enz(ovoort).’⁷²

Tot slot gebruikte Otto het schrijven van brieven als excuus om niet in zijn dagboek te hoeven schrijven: ‘Vanmorgen heb ik alle mijne zaeken niet verrigt, om dat ik een brief aan oom en tante Paulus moest schrijven [...]’⁷³

4.2 Het ‘pratend schrijven’ in Otto’s dagboek

Het kinderdagboek van de achttiende eeuw is niet, zoals we dat nu kennen, een geheim dagboek. De ouders waren aandachtige meelezers. Naast een middel tot zelfkennis was het dagboek ook een uitstekend middel om de controle van de ouders over hun kind te versterken.⁷⁴ Otto’s ouders zagen het dagboek als een middel tot disciplineren en zij wilden door dit dagboek meer grip krijgen op zijn geestelijke ontwikkeling.⁷⁵ Net als de geschreven brieven in *De kleine Grandisson* dienen de journaals van Otto, dus ook als communicatiemiddel.⁷⁶ Otto richtte zich in zijn dagboek soms op ‘de geëerde lezeresse’, waarmee hij zijn moeder bedoelde.⁷⁷ Hij schreef dus, net als Willem in *De kleine Grandisson* aan zijn moeder (een ontvanger). Bovendien maakten Otto’s ouders aantekeningen in het dagboek en zij hadden invloed op de inhoud van het dagboek. Als Otto niet wist wat hij moest schrijven, adviseerde Otto’s vader hem bijvoorbeeld om een brief van Karel Grandisson te lezen.⁷⁸ Op 15 juni 1791 schreef Otto dit advies in zijn dagboek.

‘[...]omdat ik er geen stof toe wist te vinden, waarom Papa mij een brief [uit] *Carel Grandisson* liet lezen, welke mij ten uiterste nuttig was, omdat hij mij leerde dat het geen kunst is zijn ouders gedwongen te gehoorzamen, maar de kinderen moeten er groot vermaak in vinden alles te doen wat hun ouders hun gebieden.’⁷⁹

⁷¹ 25 Xber 1794, 206

⁷² 13 april 1797, 278

⁷³ 18 juni 1795, 237

⁷⁴ Leemans & Johannes 2013, 494

⁷⁵ Dekker 1995, 75

⁷⁶ Baggerman 2004, 125

⁷⁷ 9 juli 1796

⁷⁸ Baggerman 1998, 67

⁷⁹ Baggerman en Dekker 1998, 29-30

Otto noteerde dit in zijn dagboek, omdat hij wist dat zijn ouders dit zouden lezen. Hij wilde hen via het schrijven vertellen, dat hij zijn vader gehoorzaamde. Op die manier werkte het schrijven als communicatiemiddel tussen Otto en zijn ouders.

Otto schreef tussen zijn elfde en achttiende jaar over zijn familie, zijn school, zijn lectuur, maar ook over het dagboekschrijven zelf.⁸⁰ Het 'schrijven over het schrijven' is in het dagboek aanwezig: 'Dit journael schrijf ik alweer te Thiel.'⁸¹ En: 'Tegen de avond ben ik dit journael gaan maken [...]'.⁸² Otto laat in zijn dagboek zien dat het maken van een journaal behoorde tot zijn dagelijkse bezigheden: '[...] evenals deezen avond, onledig gehouden met mijn lessen te doen en leezen en schrijven en daarna dit journael te maken [...]'.⁸³ Ook schrijft hij, en dat is ook terug te zien in *De kleine Grandisson*, dat hij zijn schrijven moet afbreken: 'Gister en eergister ben ik belet om dit journael te vervolgen, [...]'.⁸⁴ Otto vond het schrijven in zijn dagboek niet leuk. Daarom verzuimde hij zo veel mogelijk: 'Alle deeze dagen heb ik het journael wederom verzuimd.'⁸⁵ En: 'Mama herinnerd mij aen mijne verpligting om vandaeg journael te maeken, waeraen ik mij dus niet ontrekken kan, hoewel ik niet veel weet te schrijven.'⁸⁶

4.3 Het 'denkend schrijven' in Otto's dagboek

Een kind een dagboek laten bijhouden, werd gezien als een functioneel hulpmiddel voor de ouders bij het opvoeden. Op deze manier konden ouders inzicht krijgen in de ontwikkeling van hun kind. Tevens zet het bijhouden van een egodocument kinderen aan tot zelfreflectie.⁸⁷

[...] dog heb het weder verbruid door een betoomde onwilligheid over een conjugatie die Papa mij opgaf, omdat ik fout sprak. Bij die gelegenheid zeide Papa dat hij begon te geloven dat geen vermaningen meer helpen konden, want dat ik het goed exempel van *Carel Grandisson* van gisterenavond nog levendig in mijne gedachten moest hebben [...].⁸⁸

In het journaal van 9 mei 1791 vroeg Otto zich af: 'is dit het voorbeeld volgen van Carel Grandisson of heb ik naar Eduard gekeken?'.⁸⁹ Ondanks dat zijn vader hem die dag een

⁸⁰ Dekker 1995, 74

⁸¹ 11 augustus 1796, 268

⁸² 21 juli 1795, 239

⁸³ 18 februari 1795, 220

⁸⁴ 8 september 1795, 243

⁸⁵ 14 september 1795, 243

⁸⁶ 9 juli 1796, 266

⁸⁷ Dekker 1995, 75

⁸⁸ 15 juni 1791, 30

⁸⁹ 9 mei 1791, 24

‘assurante snotneus’ noemde en ‘onvergenoegd’ over hem was, weet Otto precies welk gedrag juist is. Als hij het voorbeeld van Karel zou volgen, zou dat hem helpen om een Verlichte en dus betere burger te worden. Een interessant gegeven is, dat Otto zich bij geen enkel boek identificeerde met de romanpersonages, behalve met de genoemde personages uit *De kleine Grandisson*.⁹⁰ Otto zag Karel als een voorbeeld. Toch lukte het hem niet altijd om dit goede voorbeeld na te volgen.

Zo schreef Otto op 28 juli 1791 over het nieuw gekregen boek *De kleine Clarissa*, ook van schrijfster De Cambon. Hij schreef hierover: ‘Evenals Karel in *Grandisson*, zoo is Clarissa hier de hooftpersoon in welke zig vereenigen alle die deugden, om welke na te volgen dit boekje ons is gegeven.’⁹¹ Door het schrijven in zijn dagboek reflecteerde hij op zijn gedrag en zijn belevenissen en kwam hij via de schrijfhandeling tot inzicht. Schrijven werd in dit geval dus ingezet als middel om te observeren en te reflecteren. Het ‘denkend schrijven’ is dus aanwezig.

Wat verder opvalt, is dat Otto een voorbeeld neemt aan Willem wanneer het gaat om zijn gedrag tegenover zijn zusje: ‘En uit *Grandisson* verdient het gedrag van Willem jegens zijn zusje Annette ook alles in mijne navolging.’⁹² In *De kleine Grandisson* wordt de voorbeeldrol vooral duidelijk in brief XII waarin Willems moeder vertelt, dat Annette de noodzaak van een goede schrijfvaardigheid inziet door het goede voorbeeld dat Willem haar gegeven heeft. De opeenstapeling van voorbeeldrollen is hier waar te nemen: Willem is een voorbeeld voor Annette, maar ook voor de externe lezer (Otto).

4.4 Conclusie

Dat Otto gedurende de jaren een betere schrijver is geworden, is vrij aannemelijk, omdat hij ouder werd en onderwijs kreeg. Tevens is in Otto’s dagboek de schrijfoefening, het ‘pratend schrijven’, het ‘denkend schrijven’ en de opeenstapeling van voorbeeldrollen aanwezig, maar of Otto’s verbeterde schrijfvaardigheid ook te danken is aan *De kleine Grandisson* valt niet expliciet te achterhalen. Bovendien blijft de vraag: wat voegt dit document toe aan het algemene beeld? Otto is slechts een individu, die een gekleurde presentatie en registratie geeft. Algemene geldigheid is hier daardoor niet aan toe te kennen. Toch is Otto’s dagboek een bron, die een bijdrage kan leveren aan een synthese. Ook al laat het niet zien hoe die situatie zich concreet uitwerkt. Een belangrijke bron, die een aanvulling kan geven aan dit onderzoek, omdat het dagboek de beleving van een historische lezer van *De kleine Grandisson* kan achterhalen.

⁹⁰ Baggerman 1994, 78

⁹¹ 28 Julij 1791, 37

⁹² 22 Juli 1791, 36

Conclusie

De kleine Grandisson, de jeugdroman in brieven, leert jonge lezers om hun schrijfvaardigheid te verbeteren. Door middel van drie verschillende functies van het schrijven, die in het boek centraal staan, kan de lezer leren hoe hij of zij een betere schrijver kan worden.

Allereerst wordt de lezer geleerd, dat wanneer je een goede schrijver wilt worden, je daarvoor moet oefenen. Dit wordt de lezer geleerd, door het goede voorbeeld te geven aan de jonge lezer. Hoofdpersonage Willem schrijft namelijk continu (brieven) in het boek. De jonge lezer moet overtuigd en overgehaald worden, om dit voorbeeld te volgen. Daarnaast leest de jonge lezer, dat het hoofdpersonage ontwikkelingen doormaakt op het gebied van zijn eigen schrijfvaardigheid. De lezer kan op die manier van Willems fouten leren en deze vervolgens (goed) toepassen in de praktijk met betrekking tot zijn eigen schrijfvaardigheid.

Ten tweede leert het boek de lezer dat schrijven een manier kan zijn van praten. Het boek laat dit zien door een herkenbare situatie te schetsen: het schrijven van een brief aan iemand waarmee je op dat moment niet kan praten. De jonge lezer leert dat schrijven en praten met elkaar overeenkomen en dat een brief, een gesprek op afstand, een vervanging kan zijn voor mondelinge communicatie. Doordat de gehele roman uit brieven bestaat, is de epistolariteit continu aanwezig. De schrijfhandeling, het schrijven over het schrijven, eist op die manier alle aandacht op en zorgt ervoor dat de lezer zich continu bewust is van de schrijfhandeling. Op deze manier kan dit bij de externe lezer epistolair gedrag uitlokken.

Ten derde leert de lezer, via het boek, dat het schrijven een middel kan zijn van zelfreflectie. De lezer leert, dat schrijven gebruikt kan worden om te reflecteren en zo tot nieuwe inzichten te komen. De lezer kan het voorbeeld van het hoofdpersonage volgen en het schrijven, net als hij, gebruiken om het gevoel en het verstand te trainen. De lezer kan zo tot nieuwe inzichten komen en op die manier wordt de geest met oefeningen verrijkt. Daarnaast leert de lezer via alledaagse en herkenbare voorbeeldsituaties, dat kennis niet uitsluitend is over te dragen op papier. Sommige kennis moet je met eigen ogen zien. Het boek leert dat de eigen ervaring ook belangrijk is.

Deze drie besproken functies vormden de basis van dit onderzoek en zorgen bij de jonge lezer voor een betere en goede schrijfvaardigheid. Maar de functies sluiten elkaar niet uit. Voor een goede schrijfvaardigheid moeten deze drie met elkaar in interactie treden. Bijvoorbeeld: mondelinge communicatie (pratend schrijven) kan vervangen worden door het schrijven, maar daarvoor is het wel nodig dat je beschikt over een goede schrijfvaardigheid en daar is oefening

voor nodig. Bovendien kan een goede ontwikkelde schrijfvaardigheid er voor zorgen dat je deze vaardigheid kunt gebruiken om te reflecteren (denkend schrijven).

De kleine Grandisson diende als een voorbeeldmodel voor jonge lezers om de schrijfvaardigheid te verbeteren. Om te kijken of *De kleine Grandisson* functioneerde als schrijfwijzer voor een historische lezer heb ik het dagboek van Otto van Eck bestudeerd. Otto was een jonge lezer van *De kleine Grandisson* en hij verwerkte zijn literatuur schriftelijk. Aan te nemen is dat Otto, gedurende de jaren dat hij in zijn dagboek schreef, een betere schrijver is geworden. Of dit echter direct toe te wijzen is aan *De kleine Grandisson*, kan door middel van dit onderzoek niet bevestigd of uitgesloten worden.

Dit onderzoek laat zien dat een historisch kinderboek lezers leerde om een bepaalde vaardigheid te trainen. Of kinderen via het kinderboek meer vaardigheden trainten, is interessant voor breder onderzoek.

Literatuur

- Alphen, H. van, *Kleine gedigten voor kinderen*, ed. P.J. Buijnsters, Amsterdam 1998.
- Baggerman, A. en R. Dekker, met medewerking van J. Blaak. *Het dagboek van Otto van Eck (1791-1797)*, Hilversum 1998.
- Baggerman, A. 'Keuzecompetentie in tijden van schaarste en overvloed. Het debat rond jeugdliteratuur voor en na Hiëronymus van Alpen (1760-1840)'. In: G.J. Johannes, J. de Kruif en J. Salman (red.), *Een groot verleden voor de boeg. Cultuurhistorische opstellen voor Joost Kloek*, Leiden 2004, 17-37
- Baggerman, A. en R. Dekker, *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)*, Amsterdam 2004.
- Baggerman, A., 'Lezen tot de laatste snik. Otto van Eck en zijn dagelijkse literatuur (1780-1798)'. In: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 1 (1994), 57-83. Online raadpleegbaar via de DBNL.
- Bekkering, H. (red.), *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*, Amsterdam 1989.
- Berg, W. van den, 'Epistolariteit als literair procedé', in: *Hand. 33 Ned. fil. congres*, Amsterdam: Holland U.P., 1975, p. 13-28
- Berg, W. van den, '1 oktober 1782: Wolff en Deeken publiceren hun eerste briefroman-epistolair onderricht: Sara Burgerhart als briefroman.' In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993, 355-360
- Breekveldt, W., 'De episode van verwisselende brieven in 'Cornelia Wildschut'. In: *Voortgang*, Jaargang 1. Stichting Neerlandistiek VU, Amsterdam 1980, 63-74. Raadpleegbaar via de DBNL
- Buijnsters, P.J., 'Nederlandse kinderboeken uit de achttiende eeuw'. In: H. Bekkering e.a. (red.), *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*, Amsterdam 1989, 169-228
- Buijnsters, P.J., "*Sarah Burgerhart*' en de ontwikkeling van de Nederlandse roman in de 18^e eeuw. Groningen 1971
- Buijnsters, P.J. en L. Buijnsters-Smets, 'Verhalen voor kinderen'. In: *Bibliografie van Nederlandse school- en kinderboeken 1700-1800*. Zwolle 1997, 239-242
- Cambon-van der Werken, M.G. de, *De kleine Grandisson, of de gehoorzame zoon*, Den Haag 1782. Online raadpleegbaar via de DBNL.
- Dekker, R. *Uit de schaduw in 't grote licht. Kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek*, Amsterdam 1995.
- Lavater, J.C., *Brieven aan jongelingen* (Den Haag: Isaac van Cleef, 1783), 38. Hedruk: Amsterdam: J. Aarixsen, 1820. Vertaling van Brüderliches Schreiben an verschiedene Jünglinge (1782). Online raadpleegbaar via de DBNL.

Leemans. I. en G.J. Johannes, *Worm en donder. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur: de republiek. 1700-1800*. Amsterdam 2013.

Schenkeveld-van der Dussen, R., 'Van epica tot bestseller-auteur. Margareta Geertruid van der Werken (Gouda, gedoopt 29 september 1734-? ca. 1800)'. In: R. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850. Van Anna Bijns tot Elise van Calcar*, Amsterdam 1997, 602